

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

УДК [316.74:37+316.733-026.24](477)

© Микола Шульга
(Київ)

РИЗИКИ ВТРАТИ ОСВІТНЬОЇ І КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

У статті визначено і досліджено кризові явища сучасного українського суспільства, а саме проблему збереження людського капіталу. Також проаналізовано основні причини і проблеми, що призводять до ризику втрати освітньої і культурної компетенції населення сучасної України.

Ключові слова: людський капітал, освіта, культура, соціальні інститути, соціальна криза, соціальна девіація, компетенції.

Постановка проблеми. В умовах світу, переповненого численними трагічними подіями і грандіозними потрясіннями, які ведуть до деформації соціальних систем, звальюють цілі країни і географічні регіони у стан хаосу, тема збереження людського капіталу перетворилася на одну з центральних і вельми актуальних. Її розглядають з різноманітних ракурсів, з різних практичних і теоретичних позицій. У пропонованій роботі широке поняття людського капіталу звужене до поняття компетенції населення для того, щоб зосередитися на аналізі ряду конкретних питань, пов'язаних зі збереженням освітніх, професійних та культурних компетенцій. Ми зупинимося на дослідженні ризиків і небезпек розмивання компетенцій населення, на вивченні соціальних факторів, які сприяють реалізації існуючих загроз. Ці проблеми будуть розглянуті через сприйняття їх різними групами населення, через існуючі в суспільній свідомості настанови, стереотипи і мотиви, тобто в руслі соціологічного підходу. У даній роботі ми спираємося на результати багаторічного соціологічного дослідження «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін», яке з 1992 року проводить Інститут соціології Національної академії наук України.

Мета і завдання. Метою статті є: розкриття основних підходів до вивчення освітньо-професійних і культурних компетенцій в Україні, а також визначити соціальні механізми, що призводять до втрати даних компетенцій. Дана мета передбачає пов'язання таких **завдань**:

- 1) здійснити аналіз системних криз, що переростають у кризовий соціум; дати характеристику «кризовому суспільству»;
- 2) дослідити причини і проблеми маргіналізації соціального прошарку професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів в Україні;
- 3) охарактеризувати соціумний та особистісний фактори впливу на розвиток людського капіталу.

Рівень дослідження проблеми. Серед дослідників освіти і культури як соціальних інститутів, які певною мірою займалися і займаються проблемами піднятими у статті можна назвати: М. Вебера, Н. Смелзера, П. Штомпку, Л. Юніна, М. Лопатіна, Є. Головаху, Н. Паніну, А. Горбачика, В. Городяненка, В. Мулявку та ін.

Виклад основного матеріалу. Щоб зрозуміти специфіку загроз збереженню інтелектуальних компетенцій в українському суспільстві, необхідно, хоча б коротко, охарактеризувати його загальний якісний стан. Головною рисою українського суспільства в роки після проголошення незалежності є те, що в ньому відбивалися одна за одною кризи. Протягом цього періоду громадські проблеми не вирішувались, а накопичувалися. Ще не поборовши кризи в одній сфері, суспільство потрапляло в іншу. Все суспільство, як цілісний організм, давало збої.

Термін «криза» в деякій мірі має метафоричний відтінок. Однак традиція вживання в суспільних науках дозволяє за його допомогою відображати такі характеристики соціальних

явищ, які знаходяться в нестійкому, нестабільному стані. За допомогою цього терміна відображають перехідні стани у суспільстві або в його елементах, але при цьому акцентують увагу на негативних сторонах процесу: загостреннях, небезпеках, загрозах, ризиках, несподіванках, різких змінах. Кризи можуть проявлятися як системні, і як часткові – кризи окремих підсистем. Часткові кризи істотно впливають на стан усєї суспільної системи, але далеко не завжди ведуть до її зміни. Найбільш руйнівними є системні кризи. Якщо ж системні кризи є затяжними, довгостроковими, то вони перетворюють, переводять суспільство у новий якісний стан, породжують кризовий соціум.

Поняття «кризове суспільство» відображає соціум, в якому відбуваються серйозні збої цілісного функціонування, в якому відтворюються процеси, що ведуть до деформації всієї його системи, до руйнування сформованої та відтворюваної організації життя. Воно означає соціум, в якому порушуються функції основних інститутів – економічних, фінансових, політичних, соціальних, духовно-культурних, моральних та інших. У результаті порушуються взаємозв'язки між соціальними інститутами, від чого вони слабшають, у соціумі відбувається збій соціального порядку, руйнуються основи буття соціальних груп, відбуваються потрясіння всіх підвалин суспільства. В даному випадку мова йде не про процеси становлення нового типу громадського порядку, в модель якого інтегровані невизначеності і турбулентності, а про процеси грубого руйнування керованості по всій вертикалі і горизонталі соціальних зв'язків. Якщо невизначеність і турбулентність у різній мірі проявляються у всіх сучасних суспільствах, особливо, в технологічно розвинених, то дезорганізація зв'язків і порушення громадського порядку другого типу характерні саме для кризових суспільств. Неузгодженість взаємозв'язків між інститутами і групами кризового соціуму може досягати різних ступенів і рівнів. Тому важливо не тільки зафіксувати цей стан, але і визначити ступінь глибини порушень і соціальних девіацій в ньому. Кризовий соціум є одночасно і нестабільним, і нестійким.

Серед втрат, які несе кризове суспільство через дезорганізацію функціонування суспільного організму, знаходяться і втрати, пов'язані з втратою освітньо-професійних і культурних компетенцій населення. В даному контексті освітньо-професійні компетенції ми розглядаємо як сукупність загальноосвітніх знань, отриманих в процесі певної кількості років навчання в загальних і професійних навчальних закладах, професійних знань отриманих у спеціалізованих навчальних закладах, вміння і навички в застосуванні отриманих знань, а також досвід використання названого потенціалу в практичній роботі. Причиною втрат компетенцій у першу чергу є масовий відрив працівників від сфер їхньої діяльності через економічну кризу, зупинки і розвал підприємств, установ та організацій.

В українському суспільстві склалася суперечлива ситуація по відношенню до накопиченого величезного освітньо-професійного потенціалу. З одного боку, значна його частина виявляється незатребуваною, не потрібною, а, з іншого боку, в культурі суспільства, в його традиціях, в настановах населення, незважаючи на затяжну системну кризу, зберігається високий престиж освіти. Він залишається таким всупереч обставинам. Підприємства передових галузей промисловості – ракетно-космічної, авіаційної, машинобудування, радіотехнічної, оборонної – переживають не найкращі часи, не мають замовлень, не мають сталого фінансування, дуже багато з них закриваються. На діючих підприємствах, на транспорті, в сільському господарстві, у переробній промисловості, інших галузях економіки використовуються переважно застарілі технології. Величезна маса людей з вищою освітою зайнята в дрібній торгівлі, невеликих майстернях, ательє і т.п. закладах, в яких не задіяні на повну силу їхні освітньо-професійні компетенції. Однак отримання бакалаврського і магістерського диплому залишається метою більшості молодих людей. Тому громадяни України зберігають ще хороші освітньо-професійні компетенції. Відповідно до Європейського Соціального Дослідження, учасником якого є Інститут соціології НАН України, загальна кількість років навчання українських громадян, включаючи роки навчання в школі, становить 12,71 року. Серед 36 європейських країн, які брали участь у цьому дослідженні в 2013 році, Україна перебувала на 16 місці [2].

Високий об'єктивний рівень освітньо-професійної компетентності знаходить позитивне відображення і в самооцінці громадян. На питання моніторингу «Чи задоволені Ви рівнем своєї

освіти?» у 2016 році 21% респондентів відповіли, що повністю задоволені своєю освітою, а скоріше задоволені 42% респондентів. Не задоволених освітою взагалом в країні 24% [1]. Якщо зіставити рівень задоволеності за освітніми групами, то відкривається така картина. Виявляється, що третина (34%) осіб з початковою і неповною середньою освітою швидше задоволена і повністю задоволена своєю освітою. Однак 46% представників цієї самої нижчої освітньої групи різною ступені не задоволені своєю освітою. Цей показник свідчить, що життєвий досвід переконує майже половину цієї освітньої групи в необхідності мати вищу освіту.

Найбільше задоволених рівнем своєї освіти серед осіб з повною вищою освітою – 82%. Серед них не задоволені рівнем своєї освіти тільки 12%. Здавалося б, що ці дані відображають благополучну ситуацію. Однак новий уклад життя висуває до людей нові вимоги. У сучасних умовах особистість повинна сформувати в собі установку на те, що усталеної, постійної роботи у неї не буде, що вона повинна постійно думати про те, наскільки перспективною є її спеціальність – тобто чи буде затребувана її професія через три, п'ять і десять років, наскільки швидко змінюється зміст її спеціальності, яким чином і в якому напрямі. У неї повинна бути сформована настанова на безперервну освіту. А повна задоволеність особистості своєю освітою, навіть якщо вона і вище, викликає деяку тривогу. За задоволеністю людини може переглядатися самовдоволення, яке призведе до того, що через кілька років у неї освітньо-професійна компетенція застаріє, розмиється, відживе.

Наступною в ряду проблем збереження в громадській думці високого престижу освіти є проблема поступової маргіналізації соціального прошарку професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів і вчених академічних інститутів через жебрацькі зарплати. В даний час зарплати доцентів, професорів нижче зарплат водіїв тролейбусів, продавців супермаркетів, будівельників, не кажучи вже про горезвісних сантехніків. У молоді втрачається мотивація до навчання в аспірантурі, до отримання вчених ступенів. Якщо найближчим часом ця проблема не буде усвідомлена на державному рівні, якщо не буде вжито термінових і надзвичайних заходів з порятунку престижу даного соціального прошарку, суспільство чекає освітньо-наукова катастрофа, вихід з якої займе не одне десятиліття.

На збереження і розвиток людського капіталу впливають два ряди факторів: соціумний і особистісний. Перший ряд проявляється в тому, що суспільство, і в першу чергу держава, створюють необхідні соціальні умови для того, щоб відтворювати, розвивати і зберігати людський капітал: наявність робочих місць, що відповідають рівню професійної та культурної компетенції наявних кадрів, утримання належного рівня заробітної плати та інших форм матеріального і морального заохочення, підтримка сприятливого морально-психологічного клімату в суспільстві, гарантії прав і свобод особистості, громадська безпека.

Особистісні чинники збереження людського капіталу в країні розгортаються в процесі соціалізації і формуються як особистісні якості. До них відносяться, в першу чергу, настанови, потреби, мотиви, норми, цінності, традиції, ідентичності. Функцію, спрямовану на збереження освітньо-професійних і культурних компетенцій, вони проявляють в ситуаціях, коли особистість робить вибір між більш сприятливими матеріальними умовами життя, але в іншокультурному, іншомовному середовищі за кордоном і культурно комфортними умовами у себе на батьківщині (рідна природа, своя етнічна культура, мова, традиції, звичаї, звичне середовище спілкування, стилі життя і т.п.), але з низьким життєвим рівнем, обмеженими можливостями задоволення культурних потреб, життєвою безперспективністю для себе і дітей.

Розглянемо, як ці два ряди факторів впливають на збереження освітньо-професійної та культурної компетенції населення. Для цього скористаємося результатами нашого моніторингового соціологічного дослідження.

У кризовому суспільстві погіршуються всі умови життя населення. Скорочується ринок праці, звужуються гарантії зайнятості активного населення. У 2016 році дві третини (66%) респондентів відзначали, що в останній рік гарантії зайнятості в країні погіршилися (трохи погіршилися – 28% і значно погіршилися – 38%). Лише 3% респондентів відзначили, що вони значно і трохи покращилися.

Найсильніше відчули зміни на гірше у забезпеченні роботою за минулий рік особи старше 55 років. Даний факт відзначили 70% опитаних з цієї вікової групи. Мабуть, найважче влаштуватися на роботу в кризових умовах людям передпенсійного віку. Роботодавці вважають за краще мати справу з працівниками більш молодими і здоровими. Втім, і у молоді ситуація не набагато краща. 65% молоді у віці до 29 років відчули, що гарантії зайнятості за останній рік змінилися на гірше.

Перед людиною, яка залишилася без роботи, встає важке питання пошуку місця, де б вона могла заробити на життя. Як правило, люди намагаються самі знайти собі роботу. Однак відшукати робоче місце, яке б відповідало кваліфікації людини і з задовольняючим його заробітком, сьогодні дуже складно. На питання «Чи важко знайти роботу в вашому населеному пункті по вашій кваліфікації і з достатнім заробітком» 83% опитаних відповіли, що важко. Знайти хорошу роботу з непоганим заробітком однаково проблематично представникам усіх вікових груп. Рівна кількість представників вікової групи до 29 років і вікової групи до 55 років – 85% – відповіли, що таку роботу знайти важко. Тільки в старшій віковій групі виявилось менше респондентів, які відповіли «важко» – 77%. Така відповідь в останній групі пов'язана з тим, що багато людей похилого віку вже не цікавляться питаннями працевлаштування – 19% з цієї групи заявили: «не знаю».

Серед поселенських груп трохи легше знайти роботу в Києві. Про це свідчить те, що серед респондентів, які відповіли «легко», найбільше киян – 12%. А, з іншого боку, киян трохи менше у групі, яка відповіла, що знайти роботу важко – 75%. Найважче знайти хорошу роботу за спеціальністю в невеликих містах і в селах. Про це заявили 84% і 89% представників відповідних поселень.

Для повноти картини розглянемо і відмінності в можливостях працевлаштування в різних частинах України. Такий аналіз важливий, оскільки регіони відрізняються як рівнем надмірності трудових ресурсів, так і за економічною спеціалізацією: концентрація металургії, добувної промисловості та машинобудування на південному сході і аграрний захід країни. Однак проблема працевлаштування настільки гостра, що респонденти у всіх регіонах дають дуже близькі відповіді. Навіть у центрі країни, де найменша кількість респондентів, які відповіли «важко», все ж вони становлять 80%. А найбільше таких відповідей на заході країни – 86% і на півдні – 88%.

Не знайшовши бажаного варіанту робочого місця, претендент починає знижувати свої вимоги. Він намагається знайти роботу за своєю спеціальністю, але з меншою зарплатою. Однак ситуація в українській економіці настільки складна, що і такий варіант робочого місця знайти не легко. На питання «Чи важко знайти роботу в вашому населеному пункті з вашою кваліфікацією без достатнього заробітку» 63% респондентів відповіли, що важко. Серед вікових груп такий варіант робочого місця найважче знайти молоді. 66% молодих людей у віці до 29 років відповіли, що важко. Втім, не на багато легше знайти роботу на таких умовах і людям середньої вікової групи. Про це заявили 62% респондентів середнього віку (30-55 років). Неважко помітити, що гострота проблеми працевлаштування, практично, не відрізняється для різних вікових груп.

Важливим фактором втрати освітньо-професійних компетенцій є дезорганізація, відсутність координації в роботі державних інститутів з підготовки кадрів. Наприклад, якщо міністерство, яке курує підготовку професійних кадрів, обмежується тільки завданням нарощування кількості фахівців, але не координує їх випуск з міністерством, що відає питаннями економічного розвитку і планує потребу в кадрах різних спеціальностей і різних рівнів кваліфікації. У разі неузгодженості діяльності цих відомств суспільство стикається з явищами марнотратної підготовки кадрів і незатребуваності в суспільстві освітньо-професійних компетенцій. Нерідко трапляється, що вузи готують фахівців для вчорашнього дня, а, отже, в цьому напрямку вони діють нераціонально, з точки зору всього суспільства затратно витрачають ресурси. Іншим марнотратним варіантом є надлишкова для суспільства підготовка кадрів з ряду спеціальностей. В Україні вже багато років спостерігається перевиробництво економістів, юристів, акторів, філософів, істориків і деяких інших фахівців.

Тут ми стикаємося з явищем незатребуваності компетенцій, яке проявляється в тому, що в суспільстві складається ситуація, коли значна маса населення має високий рівень освіти, але попиту на цей контингент немає. Природно, що в таких обставинах людина готова йти на будь-яку роботу, аби щось заробити собі на життя. Це одна з тих больових точок, де відбувається втрата освітньо-професійних компетенцій. Щоб з'ясувати наскільки масштабна дана проблема, ми поставили респондентам питання «Чи відповідає характер Вашої нинішньої роботи Вашому професійно-освітньому рівню?». Чверть опитаних відповіли негативно. Найбільше таких, хто працює на робочих місцях, які не відповідають їх професії і освіти, серед молоді – 30%, а найменше в старшій віковій групі (старше 55 років) – 17%. Останнє можна пояснити тим, що старше покоління пройшло більш тривалий професійний шлях і в перебігу життя його представники змогли знайти роботу, яка відповідає їх спеціальності. Хотілося б звернути увагу і на те, що в цілому на робочих місцях, що відповідають професійно-освітньому рівню, трудиться не так багато людей, як може здатися, якщо орієнтуватися тільки на ті цифри, які ми навели вище. Справа в тому, що серед опитаних 29% в момент опитування з різних причин не працювали, а ще 7% не визначилися з відповіддю. Тому загалом працюють за фахом не менше 39% опитаних. З приводу тих, хто не працює за фахом, може виникнути дискусія. Адже розглянуту вище ситуацію можна витлумачити і в позитивних тонах, педалюючи на те, що, мовляв, вона відображає професійну мобільність. Однак, якщо людина пройшла додаткове навчання і придбала нову професію, то в такому випадку вона відповідає в соціологічній анкеті, що працює за фахом. Тому наведені дані навряд чи можна інтерпретувати, як професійну мобільність. Робота не за фахом має ще й психологічні втрати для особистості. Ми маємо право вважати, що для більшості людей робота за отриманою ними спеціальністю є цікавою роботою, а робота не за фахом – вимушеною. А цікава робота є важливою морально-психологічною цінністю для особистості. У нашому дослідженні стояло питання «Оцініть ступінь важливості особисто для Вас цікавої роботи». 83% опитаних відповіли, що цікава робота для них важлива і швидше важлива. Особливо емоційно на наявність цікавої роботи реагує молодь. Важливою вона є для 91% респондентів у віці до 29 років.

Безробіття, неповна зайнятість завжди є сусідами погіршення матеріальних умов життя. У 2016 році на питання «Як Ви оцінюєте характер змін, які відбулися за останні 12 місяців у матеріальних умовах сім'ї? 47% респондентів відповіли, що значно погіршилися, а 32%, що трохи погіршилися. В умовах низького життєвого рівня населення в суспільстві з високими освітніми і культурними компетенціями наростає загроза втрати, розмивання культурних компетенцій. Даний вид компетенцій вимагає постійного відтворення у формі особистої участі в культурі: читання, відвідування театрів, музеїв, кінотеатрів, виставок, концертів і т.п. Однак в разі збідніння сімейних бюджетів економія коштів відбувається за рахунок обмеження участі в культурному житті. Культурні заходи відвідує тільки 14% опитаних. Найбільше респондентів – 46% – контактують з культурою в домашніх умовах: читають книги, дивляться телепередачі, слухають радіо, користуються Інтернетом тощо. Активно беруть участь в художній творчості (музика, танці, література, живопис і т.п.) тільки 4% населення. Ніякої участі не беруть у культурному житті 39% опитаних.

Головними причинами такої слабкої участі в культурному житті респонденти називають відсутність коштів – 72%, високу ціну на квитки в установах культури – 23%. І тільки 21% респондентів називає причиною відсутність вільного часу. Дія цілого ряду негативних факторів, що ведуть до зниження життєвого рівня населення, неможливість реалізації освітньо-професійних і культурних потреб негативно впливає на задоволеність людини своїм суспільним статусом. 54% респондентів відповіли, що вони в цілому не задоволені своїм становищем у суспільстві в даний час. Звертає на себе увагу те, що даний показник майже не відрізняється для різних регіонів країни. Відмінності коливаються в межах півтора відсотка. Проте з інших питань, особливо ціннісно-культурних, політичних і геополітичних, регіони України суттєво відрізняються один від одного. Хоча за віковими групами деякі відмінності у відповідях на дане питання є. Так, виявилось, що серед задоволених своїм становищем у

суспільстві найбільше молоді – 26%. Найменше задоволених з цього питання серед осіб старше 55 років – 16%. В умовах тривалого перебування суспільства в нестабільному стані люди втрачають надію на те, що зможуть реалізувати себе, свій культурний і освітній потенціал у себе на батьківщині. Вони шукають різні варіанти виходу зі скрутного життєвого становища. Крім реалістичних проєктів своєї життєвої перспективи, вони нерідко малюють утопічні проєкти, придумують різні міфи, в які починають вірити. Напевно, такі надумані розумові конструкції, віра в чудеса допомагають їм жити, не втрачати духу. У кризових суспільствах особистісні фантазії підсилюють сприйняті людьми цінності суспільства споживання. В умовах глобалізації вони набули найширшого розповсюдження в багатьох країнах світу, незалежно від реального життєвого рівня. Цінності споживання сформувалися і у громадян України. Прагнення покинути свою країну нерідко диктується людині саме сформованими у нього високими споживчими запитами. Вони проявляються у всіх соціальних групах, незалежно від рівня їх добробуту. Іноді внутрішньоособистісні суперечності між сформованими у неї потребами масового суспільства і реальними умовами життя набувають карикатурний характер. Ось один із прикладів. Як відомо, Україна домагається безвізового режиму для своїх громадян з країнами ЄС. У зв'язку з гостротою і великим суспільним резонансом цієї теми ми вирішили з'ясувати в своєму дослідженні, заради чого потрібен людям безвізовий режим. На питання «Якщо для громадян України буде введений безвізовий режим до країн ЄС, як Ви цією можливістю скористаєтеся?». Результати були такі: 27% опитаних відповіли, що подорожуватимуть по цих країнах, 20% – будуть шукати можливість працевлаштуватися, 13% – будуть їздити до своїх родичів і друзів. Ще по 3-5% збираються їздити туди на навчання, на конференції. Але найбільше – 43% – відповіли, що жодної зі згаданих можливостей вони скористатися не зможуть.

Ми проаналізували дані нашого моніторингу за 2016 рік, як відрізняються відповіді на це питання у представників різних майнових груп. Усього було виділено п'ять груп сімей: жебраки, бідні, середняки, заможні і багаті. Виявилось, що 21% тих, хто відносить себе і свої сім'ї до жебраків, збираються, в разі введення безвізового режиму з країнами ЄС, подорожувати по цих країнах. З бідних сімей те ж саме збираються робити 16%. Якщо врахувати, що відповідно до цього ж дослідження середній дохід сімей жебраків становить на місяць 1770 гривень, або 71доллар, а бідних тисяча дев'яност шістьдесят сім гривень і 79 доларів відповідно, то стає зрозумілим, що споживчі цінності придушили у частині жебраків і бідних здатність адекватно оцінювати себе у просторі соціальних відносин. Важкі умови на батьківщині виштовхують людей за кордон. Українські громадяни почали масово освоювати досвід трудової міграції ще з середини 90-х років. Точної статистики виїзду українських громадян за кордон з метою тимчасового працевлаштування не існує. Значна частина людей виїжджає на заробітки під виглядом туристів, гостей до родичів та знайомих і т.п. Оціночні дані загальної кількості тимчасових трудових мігрантів, які з'являються час від часу в різних джерелах, коливаються в межах 2-6 млн. чоловік. Найбільші групи українських трудових мігрантів перебувають у Росії, Польщі, Італії, Чехії, Іспанії, Португалії.

Спрямованість і масовість міграційних потоків залежить від міжнародних подій, а також від міграційного та трудового законодавства країн перебування, від наявності криз і конфліктів у країнах перебування і т.п. За останні десять років у міграційних настроях населення України сформувалися відносно стійкі тенденції. Якщо в 2006 році нікуди не збиралися їхати 54% громадян країни, то в 2016 році – 53%. Серед тих, хто збирався виїжджати зі свого населеного пункту в колишні союзні республіки, як і десять років тому, сьогодні збираються виїхати близько 2% опитаних. Збільшилася тільки кількість тих, хто збирається виїжджати за межі колишнього СРСР – з 7% в 2006 році до 11% в 2016 році. Даний факт може бути пояснений тим, що, по-перше, населення вже набуло досвіду виїзду на тимчасові заробітки за межі колишніх радянських кордонів і тому більше людей стало прагнути туди. По-друге, після початку збройного конфлікту на Донбасі скоротилася кількість трудових мігрантів до Росії з територій, підконтрольних українській владі (наше дослідження включає тільки ці території, а на непідконтрольних українській владі територіях

Донецької та Луганської областей, а також у Криму дослідження не проводилося), з 7% в 2013 році до 4,5% в 2016 році. Основними причинами, які спонукають людей виїжджати зі своїх насиджених місць, є бажання знайти нове місце роботи. Таку причину назвали 22% респондентів, що відповідали на питання «Як Ви думаєте, які причини могли б Вас спонукати виїхати зі свого населеного пункту?». На другому місці стоїть відповідь «шкідливі для здоров'я екологічні умови» – 15%, на третьому – «просто хочу змінити місце проживання» – 10%. Але 50% заявляють, що не хочуть виїжджати зі свого населеного пункту. Як відомо, витік «мізків», від'їзд із країни підготовлених фахівців йде переважно з країн з високим рівнем народжуваності. В Україні ж народжуваність є вкрай низькою. Тому в зв'язку з великою, нехай навіть і тимчасовою міграцією населення, в країні складається драматична ситуація, оскільки міграційні процеси накладаються на низьку народжуваність і високу смертність. За показником смертності, який обчислюється, як кількість смертей, що припадають на 1000 наявного населення, Україна має показник 14,46 і займає друге місце в світі в списку з 225 країн, поступившись першістю лише Лесото - 14,89. Для порівняння зазначимо, що в цьому списку Латвія стоїть на 5 місці, Литва – на 7, Росія – на 11, Білорусія – на 16, Азербайджан – на 132 місці [3]. Накладення один на одного негативних факторів сприяє швидшому скороченню населення країни. З 1991 року воно скоротилося вже на 10 млн. осіб. Такий характер депопуляції загострює інші проблеми на рівні соціуму. Зокрема, знижуються якісні характеристики вікової структури суспільства. У ній скорочується питома вага осіб, активно зайнятих у народному господарстві, і зростає частка пенсіонерів. Небезпечні диспропорції вікових груп у суспільстві породжують проблему згасаючих компетенцій. Вона проявляється в тому, що в суспільстві, з одного боку, є багато людей з високим рівнем освіти, досвідчених фахівців, але, з іншого, це люди, які втратили роль працівника у сфері економіки і набули статусу пенсіонера. Їх інтелектуальні та культурні компетенції перестають бути затребувані і поступово згасають. Виходить, що за формальними ознаками суспільство має багатий людський капітал, розвинені освітні та культурні компетенції населення. Однак реальний потенціал людського капіталу є значно скромнішим через велику питому вагу згасаючих компетенцій. Дана проблема вимагає нетривіального рішення. Можливо, що необхідна спеціальна програма по більш активному залученню компетенцій (професійних, культурних, моральних) старшого покоління, що не зводиться тільки до традиційного використання пенсіонерів на робочих місцях, а розширює поле їх соціальної участі: експертна та виховна робота, виконання контрольних функцій, волонтерство, участь у роботі інститутів радників та інші.

Висновки. Ми розглянули ряд проблем, пов'язаних з ризиками втрати освітньо-професійних і культурних компетенцій в українському суспільстві. При цьому свідомо не торкнулися ще однієї масштабної проблеми, пов'язаної з колосальними втратами освітньо-професійних і культурних компетенцій, як результатом військового конфлікту на Донбасі. Остання проблема має зовсім інші причини втрат людського капіталу, іншу логіку розгортання процесів і вимагає іншого методологічного підходу для дослідження. Її не можна приєднувати до інших тем. Вона вимагає самостійного глибокого і вдумливого вивчення.

Література

1. Розрахункова вибірка охоплює 1800 чоловік, які репрезентують доросле населення України (18 і більше років) за статтю, віком, освітою, типом поселення та регіонами. Вибірка є тріступеневою, стратифікованою, випадковою на перших двох етапах, з квотним скринінгом на останньому етапі. Квотний скринінг на останньому етапі дає можливість у підвбірках кожної області України зберегти пропорції населення за типом поселення (обласний центр / місто / село), статтю, віком та рівнем освіти, характерними для даної області і даного типу населеного пункту.
2. Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі / А. Горбачик, Є. Головаха. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – 257с.
3. Паніна Н. Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття та морально-психологічний стан за умов тотальної аномії / Наталія Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 5-26.

4. Пержун В.В. Суспільство загального ризику: культура «суспільного негативу» як соціальне явище / В.В. Пержун // Соціальна робота та кадрова політика. Науковий вісник БДФЕУ. Гуманітарні науки. – Чернівці: Технодрук, 2015. – С. 100 – 106.
5. Штомпка П. Социальное изменение как травма / Петер Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 1. – С. 6-16.
6. https://www.cia.gov/library/publications/the_worldfactbook/rankorder/2066rank.html (дата звернення: 09.09.2016)

Literatura

1. Rozrakhunkova vybirka okhopyuye 1800 cholovik, yaki reprezentuyut' dorosle naselennya Ukrainy (18 i bil'she rokiv) za stattyu, vikom, osvitoyu, typtom poselennya ta rehionamy. Vybirka ye trystupenevoyu, stratyfikovanoyu, vypadkovoyu na pershykh dvokh etapakh, z kvotnym skryninhom na ostann'omu etapi. Kvotnyy skryninh na ostann'omu etapi daye mozhlyvist' u pidvybirkakh kozhnoyi oblasti Ukrainy zberehty proportsiyi naselennya za typtom poselennya (oblasnyy tsentr / misto / selo), stattyu, vikom ta rivnem osvity, kharakternymy dlya danoyi oblasti i danoho typu naselenoho punktu.
2. Horbachyk A. Tendentsiyi sotsial'nykh zmin v Ukraini ta Yevropi / A. Horbachyk, Ye. Holovakha. – K.: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 2013. – 257 s.
3. Panina N. Molod' Ukrainy: struktura tsinnostey, sotsial'ne samopochuttya ta moral'no-psykholohichnyy stan za umov total'noyi anomiyi / Nataliya Panina // Sotsiologiya: teoriya, metody, marketynh. – 2001. – № 1. – S. 5-26.
4. Perzhun V.V. Suspil'stvo zahal'noho ryzyku: kul'tura «suspil'noho nehatyvu» yak sotsial'ne yavlyshche / V.V. Perzhun // Sotsial'na robota ta kadrova polityka. Naukovyy visnyk BDFEU. Humanitarni nauky. – Chernivtsi: Tekhnodruk, 2015. – S. 100-106.
5. Shtompka P. Sotsyal'noe yzmenenye kak travma / Peter Shtompka // Sotsyolohycheskye yssledovanyya. – 2001. – № 1. – S. 6-16.
6. https://www.cia.gov/library/publications/the_worldfactbook/rankorder/2066rank.html (data zvernennya: 09.09.2016)

Mykola Shulga

The risk of loss of educational and cultural competence population

The article identified and analyzed the crisis of modern Ukrainian society, namely the problem of preserving the human capital. Also analyzes the main causes and problems leading to the risk of loss of educational and cultural competence population of modern Ukraine.

The main feature of the Ukrainian society in the years after independence is that it fought one another crisis. During this period social problems are not solved, and accumulated. Not poborovshy crisis in one area, the company fell to another. All of society as a whole body, gave failures.

The term "crisis society" reflects a society where there are serious failures whole operation, which reproduced the processes that lead to deformation of its entire system, the destruction of the existing organization and playing life. It means a society in which violated basic functions of institutions - economic, political, social, spiritual, cultural, moral, and others.

Among the important objectives of preserving the prestige of education is the problem of the gradual marginalization thin social stratum of the teaching staff of higher educational institutions and scientific academic institutions through beggarly salary. Currently, wages associate professor salaries below the trolley drivers, vendors supermarkets, construction workers, plumbers. People lost motivation to study in graduate school to get degrees. If in the near future, this problem will not be recognized at the state level, if not taken urgent and extraordinary measures to save the prestige of the social class, society expects educational and scientific disaster, out of which take decades. In such circumstances, most of the citizens of Ukraine did lose hope that they can implement themselves, their culture and education at homeland.

Keywords: human capital, education, culture, social institutions, social crisis, deviance, competence.

Надійшла до редакції 22.12.2016 р.